

FARKAS JÓZSEF

A ZSIDÓK MÁTÉSZALKA
TÁRSADALMÁBAN

JEWS IN MÁTÉSZALKA

Debrecen, 1989.

50 291

BEVEZETÉS

Az alábbiakban szeretném a vidéki zsidóság életét egy hajdani mezőváros, Mátészalka társadalmi keretén belül bemutatni. A település Kisvárdá, Beregszász, Munkács, Szatmárnémeti helységekhez viszonyítva is nagy "zsidófészeknek" számított, ahol templomuk, fürdőjük, iskolájuk, külön ipartestületük, rangos temetőjük, a harmincas évekig, a "lengyelzsidóknak" külön városrészük is volt. Ennek ellenére napjainkra (1988-ra) Mátészalkán alig haladja meg lélekszámuk az egy tucatot és tősgyökeres szalkai zsidócsalád mindössze egyetlen. Rituális fürdőjüket a hatvanas években átépítik, mára "tanácsi bérház" lett belőle, temetőjük gondozatlan, kezeletlen...

Hajdani iskolájukba először népi kollégium, majd napközi otthon "települt". Templomuk omladozóban, rabbi és metsző lakásuk roskatag. A régi főutcai, klasszikus és rangos, - utcára bolt, hátul lakóház - épületegyütteseiket a városrendezés során "leseperték". Iratok, okmányok elvértve sem találhatók, néhány tucat héber nyelvű vallásos könyvük az időközben összerogyott templomudvari ortodox imádkozó házuk romjai alatt várja a végső beteljesülést.

Így vizsgálatomhoz dokumentum, adatközlő alig állt rendelkezésemre, "csupán" a 83. életévében járó apám elmondásaira támaszkodhattam, aki mint cipész- és csizmadiasegéd, hosszú időn át (1928-1932) dolgozott szalkai zsidó iparosoknál (pl.: "a veres-Buminál!"), anyai nagybátyám, *társban* is együtt volt mint cipész és cipőüzletes (78 éves) itteni zsidókkal. Anyai nagyapámnak árendás lakói közt zsidók is voltak, így több gyerekkori játszótársam, majd a szalkai polgári iskolában több osztálytársam is zsidó volt. Sőt Rózsika néni óvodája, ahova négyévesen feladtak, a *hájder* mellett volt a Rákóczi utcán. Mindezek emocionális élményemlékeként élnek bennem, megírásra várva...

A témát immár 20-30 éve hordozom, érlelem magamban. Volt idő amikor nem lett volna szerencsés megírni, de az utóbbi tíz esztendőben számos olyan dolog történt, ami miatt elérkezett a *megörökítés* lehetősége.

1. Bosszant, hogy csak pénzért (Soros-alapítvány) kutatják a témát.
2. Tragikus, hogy élő zsidók ma sem szívesen beszélnek sorsos életük-ről.

3. Ha külföldi kutatókat kalauzoltam szalkai vizsgálódásaik során, az adatokat szolgáltató zsidóemberek, hetek múltán, belebetegedtek a gondolatba, hogy amiért beszéltek, "elviszik" őket.

4. Amikor értelmiségi körökben említettem szándékomat, "viccesen" mondták, "írd inkább imádott parasztjaidról!".

Tudom, okmányok hiányában, levéltári háttér nélkül írásom nem tudományos dolgozat. Talán öninterjú, anyagközlés személyes emlékekkel "dúsítva", lehetne műfaji meghatározása. Tudom, hogy a téma nem tetszik mindenkinek, számtalan ok és okozat miatt... Azt is tudom, hogy egy település zsidóságának életporszem-villanatai ami gyatra emlékezőképességem során megmaradt, kiegészülve az adatközlők elmondásaival, nem szolgálhat messzemenő következtetések levonására. Még ha tudjuk is, hogy a vidéki zsidóság - az országénak a II. Világháború előtt a nagyobbik része - társadalmilag, gazdaságilag, de politikailag is igen heterogén összetételű.

A szalkai zsidóságra való emlékezésem továbbá abból a felismerésből is fakad, hogy a város történetének, társadalomrajzának elkészítése hiányos lenne a zsidóság bemutatása nélkül. Arról nem is beszélve, hogy a mai fiatalok jóformán semmit sem tudnak erről a népről, városunk hajdani lakóiról.

Annyi a különböző színvonalú helytörténeti munkákból is kiderül, hogy Mátészalkán "1900-ban 790 házban 5405 magyar lakos élt; ebből 717 róm. kat., 470 gör.kat., 3194 ref. és 1008 izr."¹

Fényes Elek 60 évvel korábban a 2649 fős összlakosság közt 87 római katolikust, 45 görög katolikust, 2279 reformátust és 238 zsidó lakost számol.² A két adatból is kitűnik, hogy a település lakossága egy emberöltő alatt megduplázódik, a zsidók száma viszont négyszeresére növekszik. Az országos demográfiai adatok viszont ebben az időben visszaesést mutatnak, melyet a kivándorlással és a nagyobb városokba történő költözködéssel magyaráznak.

Tóth Kálmán ref. tanító 1959-ben hozzáintézett írásbeli kérdéseimre emígy írja le az 1916-18-as évek Mátészalkáját: "Egymás mellett élnek

reformátusok, katolikusok és zsidók. A zsidók egyrésze a gettóban lakik. Egy késő délutánon a gettóban sétálok. Zárt ajtók, lefüggönyözött ablakok. Egy titokzatos, rejtett világ. Az út porában gyermekek dulakodnak. Sírás, visítás, ordítás. Felismerem a verekedők között néhány tanítványomat. Cserkészútra indultak a gettóba, elkaptak egy kis pájeszes zsidógyereket, azt ütlegelik most keresztényi buzgalommal. Jöttömre futva visszavonulnak a keresztény negyed házaiba.

A vérző orrú áldozat meglapul a gettó egyik kapujában, szipog és bizalmatlanul pislog rám. Íme, már a gyermektársadalmat is megmételtyezi a vallási ellentét.

A gettó a régi református temető és a Zöldfa utca környékén volt. A mátészalkai zsidóságnak volt egy csoportja (rétege), az ortodox zsidók. A temető környékén laktak. Számukat nem tudom, de mátészalkai méretekben egy kis városrészt (10-15 ház) alkottak.

Pájeszt viseltek, kaftánt hordtak, bizonyos ünnepeken feltették a jellegzetes prérnkucsmát.

Ebben a kis városrészben zárt kapuk, lefüggönyözött ablakok, néptelen, csendes udvarok fogadták az arra sétálót. Titokzatos, ismeretlen, rejtett világnak éreztem.

A felnőttek nem dulakodtak ugyan a porban, de a felekezeti különbözőség megmételtyezte a társadalom légkörét, ami elsősorban az elzárkózottságot szüli, az pedig maga után vonja a többi, a közösséget lázító, szét húzó erőket. Mátészalka e tekintetben nagyon érdekes, részemre tanulságos jelenség volt. Én, ugyanis budapesti születésű vagyok és mátészalkára történt költözésem előtt budapesti lakos voltam. Szalka a református-katolikus-neológ zsidó-ortodox zsidó lakosságával különös konglomerátum volt, megtévezve a vagyoni és rangbeli különbségekkel. Még furcsább keverék, mint pl. egy baranyai falu, ahol magyar-német-sokác nemzetiség egyesén él ugyan, de összekötő híd köztük a közös vallás és közös szegénység."³

A szalkai zsidóság foglalkozása és életformája lényegében az 1944-es sajnálatos gettózásukig majdnem változatlan maradt. Legnépesebb a kereskedő réteg volt és legkevesebb, szinte csak elvétve található a földművelő, paraszt-zsidó család. A község közéletében közvetlenül csak a

"tősgyökeres" anyagilag vagy szellemileg rangosabbak kapnak szerepet. Hangjuk és befolyásuk meghatározó volt még a legnagyobb számú reformátussággal szemben is. Olyan megélhetési formát választanak, amely a helyi parasztság, a magyarság számára nem volt kedvelt. Alkatuk, habitusuk, rátermettségük alapján is a sok munkát, aprólékos, takarékos, jó emberismeretet igénylő kereskedő életformát választják. (Ha Galíciából, vagy a Felvidékről kézzől-kézre adva egy-egy család eljut Mátészalkára, az itteni zsidók "kezdőtőkét" adnak össze számukra, hogy belefoghassanak az üzletbe.)

TARTALOM

A zsidók mátészalka társadalmában	5
A zsidók csúfnevei, rigmusok, szólásmondások	9
A zsidó életmódról	14
A zsidó boltos-házak	16
Korabeli kereskedők hirdetései	19
Zsidó iparosok, vállalkozók	27
(A villanyvilágítás bevezetői)	
Iparosok és kereskedők	36
A "román idők" és a betelepülők	42
Zsidók a település szélein	49
Blum néni	52
Zsidók a két világháború közti mátészalkai társadalomban	59
A zsidó életről, vallásról	66
Szalka a két háború között	72
Epilógus	78
A szalkai zsidó templom emlékfala	79
A mátészalkai gettóban elhaltak temetői emléktáblán lévő névsora	105
A mátészalkai gettóban elhunytak névsora 1944-ben	106
A munkaszolgálatból visszakerültek adatai	110
A mátészalkai régi zsidó temető sírhely-katasztere	115
Jegyzetek	138
Irodalom	142